

ԳՐԱԿԱՆ

ԿԵՍԵՆՊԻՆ ԼՅՏ

ԱՂԱՉԵՍ ԶԱՆՓՈՓՈՒՅԵԼԻ...

Կը շարունակեմ արտագրել

«Քում ամենիմաս էտրեանգ
խոստովանիմք
Զամենայն պարգևս ի մեզ ծաղկեալ եւ անեցեալ:
Որ ձեռնարես առաքեալ,
Լըցուցանես մարգարէս,
Ուսուցանես վարդապետս,
Բարբառեցուցանես համեսոս,
Եւ բամաս գիտեալ ախոջս խլից...»:

Որով վերջ քանի մը տող՝ յիշատակելու համար
Հօր Էակից Անդրանիկ Որդին որ Հոգիին գործակ-
ցութեամբը ըրաւ այդ ամէնը, մեր աշխարհին
վրայ, զինքը՝ Հոգին, Հօր խնդութեան հաւատա-
բակից Աստուած մը քարոզելով: Կը հրատարիմ
սա աստուածարանական տարազներուն այլապէս
խոսովիչ բարդութիւնը բանալ փորձելէ: Ատիկա
վեր է իմ ուժերէն: Բայց գիտեմ թէ ամէն քերթի-
ուած (ինչպէս արուեստի ամէն գործ) ամէն բանէ
առաջ իր ժամանակինն է, կերպով մը այդ ժամա-
նակի ամէնէն իրաւ զգացումներուն ըրելիցա-
ցումը: Այդ իսկ տրամադրութեամբ կը մտնենամ
մարդկեղէնին որ վերի տողերուն աւանդ է յանձ-
նըւած, մաս հազար ամ մը առաջ, Աստուծոյ
հետ խօսող արուպ վանականի մը գրիչէն: Հա-
կառակ մեր գիտութեանն բոլոր յաւակնութիւն-
ներուն, այսօր դեռ չենք լուծած արդիւնի հարց
անգամ: Նարեկացին անիրա՞ւ՝ երբ կը հաստատ
թէ մեր մէջ ամէն պարզեւ, ամէն բարիք (հոգե-
զէն թէ մարմնեղէն), մեր մէջ ծաղկող ու աճող
ամէն շնորհ Ս. Հոգիէն կախած կայլակ մըն է...:
«Զի ամենայն տուրք բարիք եւ ամենայն պարզեք
կատարեալք ի վերուստ են իջեալք...»: Շատ
աւելի մաս է իմ սրտին սա քրանասանդղալ լու-
ծումը քան փորձանօթներու մէջ հետապնդում
տաժանագին ենթադրութեանց տակդուստր որ
արիւնը, սերմը, բլիչները կը ջանայ հասնելու,
հասնելու համար քաղցր պատկերի մը, ճեղքին,
գեղեցկութեան, բարիքին անհրճելի, սխրալի իրա-
կանութեան, ընդդէմ քրտնալի, սգեղութեան, շա-
րիքին նոյնքան անհրճելի բայց ահաւոր տա-
ժային...: Տառներով դարուն ո՞վ պիտի հա-
մարձակէր կասկածի տակ ձգել առաքեալ, մարգարէ
յղացքներուն զարհուրելի ընդարձակութիւնը,
թեւազրականութիւնը, փշաքաղով իրականու-
թիւնը, խորութիւնը, փորձանքներու ծովուն
բոցերէն այդպէս ամբարձիկ, մարդամտ ու հան-
րամատոյց, միշտ անմատոյց, միշտ սարսափով

Թաւալուն յղացքներուն, ընդդէմ «Ամենակալ»,
«Աճել», «Աճեցին» բառերով ազուցուած մէկ ու
նոյն պատկերին որ Աստուածութիւնն էր այդ
վանականին: Նարեկացիէն կէս հազար ամ վերջն
այ արեւմուտքին ամէնէն վարթամ ուղեղները,
ամէնէն հարուստ զգայարանները (կ'ակնարկեմ
վերածնունդի վարպետներուն որոնք ահաւոր
խտութիւններ են կեանքի ու մտածումի, կիրքի
ու երազանքի, ռճիրն ու անմեղութիւնը իրենց
խմացական արգանդին մէջ ամենիով հաւասար
վաւերականութեամբ) նոյն այդ տարազներով
պիտի ջանային կերպարել անհունարազ ծաղ-
կումներու մէկ ու նոյն տաղանդանքը: Այդ մար-
գարէները, առաքեալները, պապերու եւ իշխան-
ներու ազարանքներուն սրահներէն, պատերէն,
առաստաղներէն երբ կ'ապրին, մարդկեղէնին ծա-
րաւը կը պատմեն հոգեղէնէն...: Անձելոյի
Մովսէսը, հակառակ իր շքեղ մօրուքին ու զար-
հուրելի գեղեցկութեան ու ուժին, չեմ կարծեր
որ շատ կը տարբերէր այն մտախոյար պատկե-
րէն զոր յօրինած ըլլալու էր Իրիզոր վանականը
երբ վանայ ծովուն յարաւարէր զիմակէն անդին
կը ձգտէր անցնել, տեսնել Նիւթին ետին ծած-
կուած միւս անհուն ծովը խորհուրդին, որ Աս-
տուծոյ սիրտը կը բարսախէր, մէկ ու նոյն զար-
կին մէջէն հասնելու համար ամբաւութեան բու-
լոր խորհրտուն, բլիչներուն որոնցմէ մէկն էր իր
ալ խորտակուած կուրծքին տակ տառապագին
թափանարող միսին կատրիկը...: Մարգարէ:
Անշուշտ, որոնք կը հասկնան համբը որ կը ճնի
կեանքը մեզմէ դուրս, մեզմէ վեր արժէքներու
խօսքս, զէպքերը կը վարէ մեր ուղեղին անմա-
տոյց օրէնքներու կարիքնով, ու մարդերը կը գտնէ
կեանքէն անդին...: Մարդեր որոնք առնուպն
զուշակէին, տարբերուն առեղծուածին ընդմէ-
ջէն, սո՞գոյն ցուրբերը, ցուցմունքները աստու-
ծեղին կարգադրութեանց, այնքան անհրաժեշտ՝ պա-
հելու համար զիմար հաստարակնութիւնը աշ-
խարհին հրաբուխին վրայ...: Չեմ գիտեր պէտք
կա՞յ, սա գնացքով, բառ առ բառ քակել աշխա-
տի ազօթքին այն տողերը որոնք կը խօսին
առաքեալին, վարդապետին, խուլին ու համբին
վրայ, — բառեր, շատ աւելի հոծ իմաստներով
քան ինչ որ մեր օրերու ջիւղերը կ'առնեն անոնցմէ
կամ կը տանին անոնց ներքո: Վարդապետ
— աշխարհիկ իր իմաստին մէջ՝ սորվեցնելու արար-
քին մէջ մասնագէտ — այսօր երբեմն իրական
մեծութիւն մը, աւելի յաճախ միջակ, նոյնիսկ
ճճի յաւակնութիւններով ուսած անտանելի ճը-
պուտ մը: հայճնագով ամբարած իր Նիւթը ի շահ
իրեն կիրարկող, «պապաւար ի դպրութիւնս, ի զի-
տրիւն կամ յարուեստս». անշուշտ: Եւ կամ դիպար,
պրոբեստ, իրենց բաղմապիտակ անունները զրոշ-
մած իրենց անունին, գիրքին ու տառին (ինչ
հետապնդ հաճոյքով, իրենց բերաններէն իրենց
թուրքերը վաղցրելով արեւելահայ գոկտորները
դասախօսութիւն կը սարքեն) որոնք հանդէպ իրենց
պատկառանքը ապուշ է որքան փղշտացին: Տի-
պարին ներկայ կասկածելի պատկերին տեղ ժ-
գարուն, մանաւանդ ժԱ.ին, մենք կը գտնենք

չարանը իրական վարդապետներուն (եմբոսային անական մըն է որ ժԻ. դարու ուսուցանող մէկէ աւելի անունները կը պահպարդէ, ու նոյն ասան կը մասնաւորէ ուսուցման արարքին տարողութիւնը, վերնատուր և ճակատադրական, բացատիկ զիջումը (Աստուծոյ), մեր երկրին ամէնէն նկարագրող կայքերուն խորը իրենց համեստ ուխտերը, վաճկերը հաստատած, ազօթելով, գրեւով, խօսելով, աշխարհին անկայուն փոքրերն ընդդէմ, անդրաշխարհին անանց գեղեցկութիւններէն ճառելով, իրենց ոչ միայն համոզումները, այլև սիրտը, արիւնին կրակը դնելով իրենց ուսումին մէջ, Այդ մարդերը ծաղիկն էին մեր երկրին, անոր հոգիին ազնուական մարմնատու թիւնները, անշահախնդիր իմաստութեան, անվերադիր իմաստին տապանակները, իրենց ընդհանուր գիտութիւնը իրրկ սրբազան աւանդ մը կը բերելով, ու սա հոգեբանութիւնը աւանդառու մարդու, մշտապէս արժեւորելով, Թանձր սգիտութեանը մէջ աղամորդիներուն, անոնք այնքան սուղ գնուած (երբեմն քառորդ զար կը տեւէր աշկերտութիւնը. խարտեաշ պատանիէն՝ կնճալիք, աղպղպիղ մազերով զլոխ մըն էր որ իր կարգին կ'անցնէր աշխարհ, ուսուցանելու) այդ բարձր կը բաշխէին պարտքի մը պէս, լուսաւորելը, սորվեցնելը ընդունելով իրրկ. ամէնէն ազնուական սպասը Աստուծոյ, իրենց նոցին ըսնելու եղանակներուն ամէնէն սուրբ, երբ հաստ, գորշ կիրքերու թատերարեմ մը կազմող ընկերութեան (société) մէջ, միտքին մեծ, ծանր խաւարին վրայ կը կատարէին աստուածային Գիտութեան ջահալուցումը, մարդոց ներսերը իրենց առջև փրակելով . . . Զուր տեղը չէ մեծագոյն աշխարհակաշնորհ մինչև խոնարհունակ բունապետները պատկառ մնացին իմաստունին հանդէպ, սա արեւելքին մէջ, ու անոր միջամտութիւնը վախցան անարգել . . . Այս ընդլայնումներուն ընական հետեանքը կ'ըլլայ ազօթքին տողը, Հոգին Սրբոյ շնորհներէն մէկուն մեր մէջ բնակիլը, Գրիգոր Նարեկացին հռչակ է ունեցած, կանչուելու շափ, դեռ մատաղատի, արքունիքները, մեկնելու համար Բանը . . . :

Համը մեզի համար հիւանդ մըն է, ջղաղար մը, շատ շատ պայտեանական մեղքի մը (կայ միքորող որ հորմէն կ'անցնի թոռանը, զաւակը մոռնալով, վերերական հիւանդութեան մէջ) կակծալի փաստը, զոր կը ջանանք դարմանել, մեր գիտութեան բոլոր զէնքերը օպտագործելով մեղքի այդ հիւլէին ընդդէմ, և կամ աւելի կարճ, արագ ուսումնասիրութեամբ մը կը մաքրագործենք, ինչպէս չեն վարանիր ընել այսօր ամէնէն աւելի քաղաքակիրթ համարող ազգերէն ոմանք, աստաժանները, ցեղին բարիքին համար, ժամ առաջ հոգին զրկելով, Նարեկացին թշուառ այդ խնակին մէջ աստուածային անհաս կարգադրութեանց մէկ յայտնարբուումը կը մղուի տեսնել (յիշեցէք ի ծնէ կոյրին պատմումը), Խօսեցուցէք համը: Ինձի տրուած է ականատես ըլլալ հրաշքին, հեռու վանքի մը տօնական գիշերը, Եկեղեցին քաղցած մարդերու վրայ դադրեր էր իր կամարէն:

Հաղարներ, ուս ուսի, Զորս ձեռքեր ներս բերին, ամբոխին զլխին վրայէն, լաթերու կծիկ մը: Աստուածամեծայ պատկերին առջև այդ կծիկը դրուեցաւ հոլին: Ոտք ելլողը պարման ազջիկ մըն էր, նոր մտած իր երիտասարդութեան, իր արշալոյսին: պիտի բռէր բանաստեղծ մը: Մունջ իր զէմքը, մամբուն զոպահար լոյսին մէջ կ'ըլլար բզիկ բզիկ, Երանր, սակի արցունքներ իր թարթիչները կը փոխէին չէ քեթաթային մանեակի մը: Կուչտին՝ հիւժած մայրը, որ կը պոսար:

— Մեղայ Աստուծոյ, մեղայ Աստուծոյ, մեղայ Աստուծոյ . . .

Ու իբր թէ արձագանգը այդ սրտապատառ հառաչանքին, հաղար բերանէ նոյն բառերը, բոլորին հոգիին ընդերքէն կորուած, տա՛ք, կպչօ՛ւն, յուզիչ, նուաճող պաղատանքը: Թօթւելեցան ազջկան մկանները: Դեղձան իր մազերը կը թուէին թրթռալ և ուռիլ:

— Եօթը տարի է, Տիրամայր . . .

Կ'ըէր մայրը, և իր մազերը փետաւելով զլխն խորձ խորձ կը ներաէր Զարխարանին: Անոր հետեւեցաւ ազջիկը ու մէկ կողմէն մազերուն պուրմով առթած ցաւին, ամբոխին յուզեալ հոգիին, ու միւս կողմէն ազջիկը զլրդող տաղմապին միախառնումովը . . . բացուեցան կապերը անոր լեզուին:

— Մեղայ Աստուծոյ, մեղայ Աստուծոյ: Հրաշքը ան էր որ եկեղեցիին պատերը եւ կամարը գիմացան այն միւս փոթորիկին որ փրթեր էր հաղար բերաններէ, կատարուածէն խելայեղ, որոնք կը պոսային սրբազան բանածնը: Համբեր կը խօսին: Ճիշտ է որ Գրիգոր վանականը բառերու հանդէպ տկար է քիչ մը, զանոնք առատ սպառող մը: Բայց իր գիրքին մէջ որքան շատ են տողերը որոնց ամէն մէկ գիրին տակը ծանրածանր ապրումներ կը մնան ծրարուած:

Կը շարունակեմ ազօթքը

« . . . Շնորհես եւ ինձ մեղաւորիս Խօսիլ նամարձակութեամբ Զկենդանուար խորհուրդ Աւեսեաց Աւեսարանիլ. Հեսեել, արագաբիչ ընքացիւք մաց Ընդ անուն ասպարէզս ֆոյխուուունջ կսակարանաց: Եւ ի մասչել իմ Ի գլուխ նանդիսի մեկնութեան բանի՝ Նախաժամանեցէ աւ իս գրուքիւն քո, Խօսելով յիս զարժանն եւ զպիսանիսն եւ զնանոյսն քո ի ժամանակի, Ի փառս եւ ի զովես Աստուածութեանդ քո եւ ի լրուքիւն շնութեան կարգիկէ եկեղեցալ»:

տողեր՝ ուր տիրական է խօսելու արարքը, ասոր թեկադրած փառքն ու դժուարութիւնները, զայն յաջողութեամբ իրագործելու համար մարդկայինին անբարարութիւնը, վտանգին ընդդէմ երկնայինին նպաստը, որպէսզի արժանաւորը, պիտանին ազգուին իր լեզուէն:

Նարեկացին ս'վ ունի մտքին առաջ սա տօ-

ղերուն ետին: Ինքզինքը՝ Գիտենք որ իր օրե-
 թուն «անսպաս»ները ընդհանուր էին Հայոց աշ-
 արհարհին ամենէն նկարագրելի վայրերուն մէջ, ու
 անսպասակամներ, միայն խոտակերներ չէին, այլ
 և սորվողներ, սորվեցնողներ, լսի թէ ինչ հե-
 ղինակութիւն կը վայելէր Գրիգոր Անապատա-
 կանը Աստուծոյ խօսքը, խորհուրդը բացատրելու
 արարքին մէջ: Մեզի չէ հասած ստոյգ տեղեկու-
 թիւն մը իր խօսքին ներքին շնորհներուն մա-
 սին: Աղօթամատեանը չի խորհրդածէր, այլ կը գգայ,
 Ռեմին վրայէն արծափուելու համար չունի այդ
 խօսքը անհրաժեշտ խառնութիւն ու թափանցման
 շնորհ: Այն ատեն: Այսինքն՝ Կարեկացին կը
 մտածէ՞ սրբազան բեմադրանքներուն որոնց հօր
 հեղինակութիւնը զանդուածներու վրայ զօրս
 էր և է կասկածէ, Ասողիկ (Փ.Ա. դար) հետաքրք-
 րական տեղեկութիւններ կուտայ Հայոց աշխար-
 հին իմացական շարժմանը վրայ, իր օրերուն:
 Կը խօսի խանդով, հիացական բառերով վանա-
 կան հաստատութեանց վրայ, Աւել իրարմէ շքեղ
 անձերու փառասուրբ կենդանագիրները, խօսքի,
 ուսուցման վարպետները, լեցնած աստուածա-
 յին շնորհով, Իրենց «առօրեայ» (աղօթքին պա-
 րէ՛նը) հրեշտականման վարդապետին զիմոյ անա-
 պատականները անոր մէջ կը հիանայի՞ն նաև
 խօսքի վարպետին վրայ, Մեկնա՞ծ է, «ի գլուխ
 Բանիսի», այն հուրքով, սասակութեամբ, պեր-
 ճանքով ու փառքով որոնք իր զիրը կ'ընեն այն-
 քան խոսվայոյզ հրայրք մը, փոթորիկ մը, փար-
 թամուսթիւն ու զեղուն հարստութիւն: — Գաղտ-
 նիք: Կ'անցնիմ թեղեկութիւններն: Ինծի համար սի-
 րելի է տեսնել սա տողերուն ետին տիպարու,
 իրաւ ու կենդանի, ամէն ժամանակներու համար,
 բայց մանաւանդ այսօր, ՏԵՐ ու ՏԻՐԱԿԱՆ ժողո-
 վուրդներու ճակատագրին: Ինչեղևո՞ւղ պէտք
 խելքը այդ մարդոց զանկին: Էականը, անհրա-
 ժեշտ՝ կոկորդ, ըսել կ'ուզեմ այն տարօրինակ
 գործարանը մեր մէջ որ մեր բառերը կ'եղանա-
 կաւորէ, կը կենսագործէ, կը հրեղին է, անակնելի
 որքան անհասկնալի խնդրութիւն մը, հրայրք մը
 ձայնասփռելով ամենէն պերճ իմացականութեանց
 ինչպէս ամենէն խոնարհ ու զեղներու հեռանկեալ
 ալքերը մինչև: Ճառի ամենազօր ասպետները,
 որը՝ թուղթէ ապարանքներու աշտարակներէն,
 որը՝ ուստիաներու ամենաճաս անդունդներէն,
 զորոց կամ խօսող: Որոնք պիտի ներկեն իրենց
 ու մեր անզգամութիւնները, ուրիշներու հոգէն,
 ինչքէն, կենսքէն իրենց ու մեր յախտնական
 մարտը պիտի օրինադրեն, մորթելու, կողոպ-
 տելու եղենական, աւաղակային բարքերը,
 ախորժակները պիտի շուրջառեն յանուն բարձ-
 րագոյն, նորոգ բարոյականներու, յանուն արդա-
 րութեան, ժողովուրդներու իրաւունքին, իրենց
 ու մեր սոնքը, փղշապիութիւնը նորակարգ
 կեղծիքով մարդասպան բնազդներու, ու ճայլիմ
 բանի, «ի հաստատութիւն և ի լրութիւն նոր,
 կաթողիկէ եկեղեցեցոյ» նուազ զօրուոր ժողո-
 վուրդներու գլխուն պիտի արձակեն անհամար
 փարմերը մահուան թուշուներուն, ուսմբերը
 ընդերկրեայ վիշապներուն բերանէն, այս ամէնը

քաղցը, խաղաղ անզգամութեամբ մը անլուր
 վայրագութեան: Այսօր այսպէս կը խօսին կա-
 կօրդի նորակարգ ասպետները: Ի՞նչ է ուղածը
 Գրիգոր վանականին:
 — Կարօղութիւն, որպէսզի ըլլայ ընդունակ
 առեկող սրբազան Աւետար, մարդոց անսփոփ
 թշուառութիւնը ամօքի ձգտող, ապրելուն տա-
 ռագանքը հանդուրժելի ընծայող: Համարձակ ու
 հաւատարմ, հաղորդէ կենդանաբար խորհուրդը,
 այնքան արիւններու, ցաւերու զինը կազմող
 ազատագրութիւն խորհուրդը մահուան ճիրաննե-
 րէն, որ անշուշտ աւելի խորունկ ողբերգութիւն
 մէն էր քան մեր օրերու հոգին հրեղինը, geopolitike,
 մեր հոգիներէն ներս: Կարեկացին սա տողերը
 թեքու փոքրէլ պիտի ըլլար, զանոնք ուղեղով
 նկատել արտայայտութիւնը իր կարգին, որ ո՛չ
 նոր է սակայն, ոչ ալ հողահալած, մարդասպան,
 աւաղակ: Այդ տողերուն ներսը կայ ուրիշ ալ
 խոտիք: Անոնց հեղինակը կ'ուզէ որ, խօսած
 ատենը քակուին իր մտքին նիւթով կայանաւոր
 թեքերը, զրուին այդ մտքին թախնեքը որպէսզի
 ըլլայ ի զօրու անուցմով կտրել անցնելու, ամէկ
 բողբէն միւսը, Կտակարաններու անտուն սահ-
 մաններէն, ուր կը մնան ծանօթ պատմութեան
 մեծ մասերը: Անոնց հեղինակը մարդկօրէն ակար
 իր մտածումին համար կը պազատի գթութիւնը,
 չունչն ու ազգումը իր Աստուծոյն, որ հեռու՝
 իմացական հանդոց մը, հեռանիտ քմայք մը,
 առնուազն կամարով մեզմէ ծածկուած զրուսթիւն
 մը, գահոյք մը ըլլակէ, էր կենդանի, նիւթական
 շիտմ մը ինչպէս տղաբորոջ մարմնիկէն ձգո-
 ղութիւն: Իտեղէն զինքը սեղմող մը, իր նըն-
 ջարանը իր թեքերով պատասպանելու շափ իրեն
 ընտանի իրականութիւն մը: Այդ իրօղութիւնը
 անիկա իր Աղօթամատեանին 365 հատուածներէն
 ամէն մէկին մէջ կարծած է զրած ըլլալ. աւելին՝
 գայն տեսած ըլլալ, ինչպէս կը գրէ տեղ մը «այն
 գոր աչօք իմովք տեսի...»: Կը մտաբերեմ
 զինքը «ի գլուխ Բանիսի մեկնութեան բանի», իր մարդ-
 կային տկարութեան բառերէն բոլորովին
 ազատագրուած, — որովհետեւ գիտէ ինքզինքը
 լեցուն աստուածայինով — երբ կը մեկնէ, կը մեկ-
 նարանէ, կ'որտայ կամ կը մըմնջէ պատգամները
 իր Աստուծոյն: Կտարին, էջին, պահին ու վայրին
 նկարագրիներուն համեմատ երբեմն քաղցը, ցըն-
 ձագին, յուսաւէտ, յախտանէն քաղցրացած,
 սխրագին երանութեան մը մէջ երբ կը պատմէ
 անձառելի գեղեցիկութիւնը եօթը երկինքներէն
 անդին սկսող թիւէ զօրու Անհունին, որ մէկ է
 ու անթիւ, որուն ծոցէն բխող շառախղներ են
 մարդոց հոգիները, ա՛լ վերջնապէս մաքրուած
 նիւթին ձիւթէն ու կուպրէն, լո՛յս ու ճծմէն,
 ե՛րգ ու երանութիւն... Կը մտաբերեմ զինքը
 կրակոտ, վայրագ, խնդկեալու շափ պրկուած,
 իր մարմնին բոլոր մասերովը զողոզագին, երբ
 աշխարհին շարժքին զէմ է որ կը նեակ իր բը-
 ռուսնցքը: Մարդոց ո՛չ նոր է վայրագութիւնը,
 ոչ ալ սղառող անոնց անցթութիւնը: Այդ նսեմ
 դարերու մեղքը աւաղակարարոյ իշխողներու,
 թագաւորներու բարքերուն մաս կը կազմէ ան-

չուշտ: ինչպէս ամէն դարու, ինչպէս այսօր: Բայց հաղար տարի առաջ մեր օրերէն, մեզքը սարքորինակ վիճակ մըն էր: Անգղամբ այսօր մեզ չի վիրաւորեր: Ժ. դարուն անիկա հրէշն էր ու նոյն ատեն արգահատանքի արժանի խլեակը: Կը սպանէր իր կինը խաղաղութեամբ, կ'առնէր ուրիշները բռնի, ու . . . ճամբայ կ'իյնար երուսազէմ, ուխտաւորի շաղիկը կռնակը ու ճակատը կը քսէր Փրկչին արեան հետքերը կրող վայրերու, հանդիսեցնելու համար նիզակուող իր խղճմըտանքը: Եւ կամ, քաջուած իր լեռնանիստ մէկ զրեակին խորը, ականջը փակ ամէն ձայնի, խիղճը պատանած ամէն զգացումի զէմ, կը սպառէր մինչև յետին բլիթը խորխոխները իր անասնութեան: Անիկա երբեքն էր կ'ընդունէր այցելութիւնը անպատասխան, սանկ չոր, զեղին, բիրտ, զժօխքէն փախած մէկու մը կերպարանքով, որ ինքզինքը հանդերձած իր զերին, կը կարծէր վերագտնել շին կտակարանի եռամիծ զէմքերուն ամբողջ ահաւոր ուժգնութիւնը, իր բառերը ձրբարել եղիաներու թոյնին ծխուանքով ու նետել գանձը այդ անզգամին քիթին ու բերնին, մեղքին վրայ այդ յարձակումին մէջ անգամ մըն ալ զայրագնելով խտուրթիւնը իր անէմքին: ու կը վշտէր այդ մարդուն մեղքերուն գուրը արքայական դահլիճներուն պերճանքին վրայ, հեշտակին ու վայրագ, այդ աշտոտութեան վայելքն իսկ արժեքներու չափ կատարած: Ու այդ իսկ տնչիւն մէջ կը գտնէր աններող զարհուրանքը արեւելքի ներշնչանքներուն, որոքը շին կտակարանին մաղաղութին մէջն իսկ զեռ ուժն ունին մեզ ներշնչելու, խեղճ ու կրակ մարդերը հանդերձելով . . . մարգարէ: Խօսքին վտանգն է ասիկա, ալէտը՝ եթէ կ'ուզէք իմ մտքէն չի հեռանար զէմքը Մարգար սարկաւազի մը, ճմուռ ճմուռ ու զեղին խաւաքարտ: Գծուար էր այդ ծալուոր երեսները զետեղել իր տարիքին փաստին մէջ, այնքան հնօրեայ, ժիր ու հեռու կը թուէին տղոց պարունակէն: Զնջուած է մտքէս օակայն մարմինը իրր մանրամասնութիւն: Ունէ՞ր, ունեցա՞ծ էր ձեռք, որոնց եղունգն իսկ կը ծածկէր մեզմէ: Երբ որո՞ք վանէն բերուած տրեխանման բայց ձեռագործ (ինքն էր աշխատաւորը) բանի մը մէջ պէտք է աներևոյթ մնային ձարհիւս իր վերարկուին փէշերուն: Ու կուզար, մեր ամէնունն մեղքին վրայ, նարեկէն, Արմաշ, ուսում առնելու, կտուց անապատին կողմէն, նարեկացիին փառքի օրերն էին: Մեր գրականութեան մէջ անիկա հրաշք մըն էր: Ու հասկնալի մեր հետաքրքրութիւնը Մարգար սարկաւազը շրջապատելու: Անողոր տղան: Լուսց ու լուսց: Ո՛չ մեր տեսուչը, ոչ վանահայրը չկրցան քակել կապերը այդ լեզուին: Մեր մեղքը! — Բայց, իր կարծիքով, մեր ամէն բանը: Ունէինք քիչիկ մը փախուկ Հանի Պէյ մը, քաղցր թշուառութիւն մը, որ երբեմն այցելութիւններ կ'ընդունէր իր խուցին մէջ մեզմէ աղէկներուն: Հանի-Պէյը յաջողած էր կազուղցնել այդ սպառած տղան: Անկէ իմացանք որ մենք բոլորս սատանայի սրբայայտներ էինք: Հարկ չկայ ըսելու թէ մունջ այդ կենդանին

կ'ատէր իր ընկերները, կ'ատէր մեր ուսուցիչները: Ու անհարին կատաղութեամբ մը կ'ատէր մանաւանդ վանահայրը, որուն զգեստները արեւէն զեղնած ու աղտէն ջարակուած չէին: Կ'ատէր ծաղիկները, ճմուռով անոնց փափուկ բաժակները որպէս թէ ըլլային մեզքի արմատները, Պիտի իմանայինք, միշտ Հանի-Պէյին խողովակով որ մենք բոլորս մարդ կը հոսէինք, անձերն ու իրերը: Սուրբ չէինք հոսք: Եւ սակայն զժուար էր զինքը ցաւագար մը որակել: Քանի մը ամսուան մէջ, Արմաշը անկէ շատ քիչ բան մեղմեց: Հրաժեշտէն շարք մը առաջ խօսեցաւ: շիմա կը մեղքընար մեր երիտասարդութեան: Մեզ կը հըրաւրէր կտուց անապատը, տեսնելու սարկաւազներ, վարդապետներ ինչպէս որ պէտք էին ըլլալ: Աստուածը կը պաշտուէր ոչ թէ մեր հեթանոս զգեստներովը, ձայնովը, մարմիններովը այլ . . . : Քառասուն տարի վերջը, իր արտում ստուերը կը թուի քաղցրանալ երբ կը փորձեմ թափանցուիլ ճշմարիտ իմաստովը Գրիգոր վանականի պաղատագին հայցումին: Անիկա իր Աստուած մէջ զթուրթիւն կ'աղբսէ՛ յարմար, պիտանի, հանոյ խօսքը իմ կարեանալու համար, վասնզի, կը խորհիմ, ինքզինքը անողոր, անպաշտան կը զգար. . . : Խօսքին կիրքին զէմ: Մարդերը չիլրաւորելու, եկեղեցւոյ լրութեան համար երբ մէկը կը յայտարարէ թէ անկարող է՝ չափ մը, սանձ մը դնել իր լեզուին, տուած կ'ըլլայ պատկերը թառնուածքի մը որուն վրայ վերլուծումը կը մնայ անաղղու: Աղօթանալուներն բոլոր դառնութիւնը, հաւոր ուժգնութիւնը արեւուն կը գառնան հասկնալի եթէ երբեք աղօթքին ետին զնենք աղօթողը, բառերուն ետին՝ ջիղերը:

«Եւ կարկաւես՝ ի վերայ իմ
 Չամեհամբեմ աշ քո
 Եւ զօրաց զիս շնորհօք
 Գրտրեանց քո .
 Փարսեսա՛ ի մաց իմոց
 Չմէզ մբուքեան, մուացուքեան .
 Ապաֆինեալ ընդ նմին զիսաւր մեղաց,
 Ամբառնալ, ու՛՛՛՛ իմաստից
 Ի կեցեցադոյ երկրէ ի բարձուն:՝
 Լուսաւորեա ի յիս վերսին
 Չձագու՛մ անսուեր հրաւից զիսուքեան
 Ասուածութեան քո, հօր,
 Արժանի լինել,
 Առնել եւ ուսուցանել
 Յօրինակ բարեաց ասուածաւսէ լոյսաց:»
 (Աղօթութիւն, Թ. Լ. Բ.)

Աւարտած է հատուածը:

Խօսելու արարքը, ասոր մէջ յաջողութիւնը, ասկէ գալիք բարիքը (միամիտ մա՛րդը) Գրիգոր վանականը երբ կը զետեղէ անսուեր հրաւիցն ծայր ասուածային զիսուքեան, արեւելեան շատ հին մտայնութեան փաստ մը չի պարզեր միայն (այդ օրհնեալ Արեւելքին մէջ այդ Աստուածը ներկայ է միշտ, մարդուն գլխուն վերեւ . . . ասոր բոլոր գոր-

ծունկութիւնը սճաւորով: Անոր անունով է որ այսօր մարդիկ սուտ կը խօսին, յիշելու համար հոգեպէն մարդէն փոքրութիւն մը, ու անոր անունով է որ կը սրեն դանակը որ պիտի պատէ մօր արդանըր ու հոնկէ փրցուած անձին մանկիլը պիտի մորթէ հօրը ծունկերուն վրայ, միշտ այդ Աստուծոյն փառքին համար, այլ կը թեւազրէ իր ու մեր ամէնուն կարօտը այդ մեղի այնքան զլացուած բարիքէն, Գիտութենէն, Չեղանք ժողովուրդ մը, տէր իր տունին, պատիւին, իր քողարներուն մէջ իր մտքին սպասը անարգել գործադրող, իր հրապարակներուն վրայ մարդկային առաքիւնութիւնները փառաբանող, իր սասճարներուն բեմէն, իր երկրային ապրումներուն հաշտ ու հանճարազարծը երկինք վերաւառող:

Չեմ խօսիր, այս ընդլայնուեցներէն վերջ, որոնք առաւելագոյն խորքի թեւազրանքը եղան, արտայայտութեան ալ չնորհէն, չզօր ու հազօրդական սա հեւտարութիւնը նարեկացիին ժօտ մաս կը կազմէ խառնուածքի: Որուն վտանգները կ'անդիտանայ, այնքան այդ կերպ արտայայտութիւն մը բնական բխում մըն է, ըլլալէ առաջ սճ մը, բառերու ազոյց մը: Խմային, Բանին հօրքը Արիւնին, Մարմինին իրականութեանը երկրորդ երեսը ընձայող, այս վերջինը վերաւառող (քանսասանգալը թէև ոչ հարազատ, բայց զանցելի վերագիր մը չէ կարծես) սա վարդապետը թերևս իր տկարութիւններուն մէկ կարևոր մասը կը մնայ պարտական խառնուածքի սա զեղումին: Իր էջերով չսպառող քուսմները ածականներէ, իր անկարողութիւնը՝ վրան խօսեող պատկերները մէկ ու նոյն մտածումէն իբր բանից, իբր մանրամասնութիւն, մերժելու, անոնցմէ ընտրութեամբ զոհանալու, իր անհակազիւս պատրաստակամութիւնը՝ չզոհելու ոչ իսկ ծուէն մը իր ներքոյէն, որ աստուածային անհունութեան զիմաց այնքան ճիշդ կը թուի իրեն սակայն, Ամէն զեղչ, բառերէ, Քրազէ, սիրոյ, սարսափի նուազում մը, զեղչ մը ընդունելու չափ նախապաշարուած, թերևս նարեկացիին յորդութիւնը կ'ընեն տարբեր բան մը գիրքերու մարզանք մը միայն եղող անտանելի հոստորութեանէն: Ազաչեմ զանիտիտիւնին հազար տարուայ կեանք ունի մօտաւորապէս: Իր հարիւր տողերէն տասը հատ չի կայ սակայն ինձի չխօսող, Ունի՞ք աւելի վճռական փաստ դրազէտի մը մեծութեան, իրաւութեան, խորութեանէն: Նարեկացի իր աղօթքները չէ մտած: Թերութիւն մը անշուշտ: Բայց անա, արուեստին հրաշքովը այդ թերութիւնն է որ պաշտպանած է անոնց արիւնը: Վերցուցէք այդ բառերուն երեսէն, ներսէն Գրիգոր վանականին ջիզերէն հոսածը անոնց ծոցը, զուք պիտի ունենայիք այն մեռած էջերը որոնք այդ զարերէն մեղի հասած բոլոր գործերուն մէջ մեզ այնքան կը վիրաւորեն: Կը կարգաք, օրինակի համար, իրեն

ժամանակակից պատմաբան մը՝ Թովմա Արծրունին, որ զէպրերու շարայարու մը կատարած, արձանագրած միջոցին, յանկարծ կը յիշէ թէ վարդապետ մըն է ինքը ու պարտքին տակը, հետեւաբար, աստուածաբանելու: Ու զուք ստիպուած էք այդ մարդուն փաստերը հանդուրժելու: Պիտի խօսի ռաղանակերպ՝ իջնող Ս. Չոգիէն, հազար անգամ կրկնուած, սրբագործուած բառերով, նուիրականացած ու անայլայլ տարազներով: Բոլորն ալ եկեղեցւոյ վարդապետութեան հաւատարիմ ու հարազատ, բայց որոնցմէ մեղի չանցնիր այն սրբազան սարսուռը, մեր միտքը խակապէս աղանակերպ վերառաքող թոխչքը զոր կը զգանք: Կը տեսնենք Գրիգոր վանականին բառերուն ընդմէջէն, անոնք ալ հարազատ, հաւատարիմ, ուզողափառ:

Գ.

Յիսուն տարիներ զիս կը բամենն իմ մանկութեան անդրանիկ, զիտակցուած սա խոռովքէն. ինձի համար իր մասերուն մէջ մօլթ, բայց իրբև ամբողջ շատ յստակ աղօթքէ մը իմ մէջ սազմնաւորուած (իմ զիտակցուած երկրորդ խրատովը ես կը յիշեմ առած ըլլալ եղիշէն, երբ կատողած փորձեցի զրել վարդանանց պատերազմը, եղիշէն՝ մէկ ծուէնկիս, միւսին՝ թուզթը — սեղան չունէինք ո՛չ տունը, ոչ ալ զպրօցը — ուր կը զարնէի զեկացի տղու այնքան դժուար ընտելացող զրիչին խօսիլը, պեղելու համար ճերմակ այդ արտերը իմաստին: Եղերականը այս ամէնուն մէջ տարիքն էր սակայն, Ձին ու ճարոն պատերազմի տարին, հիմա կը հաշուեմ, ուրեմն ինձի համար տասներկու): Գեղի զպրօցէն մինչև փառանգաւորաց վարժաբանը, կիս դար:

Գրիգոր նարեկացիին հոգին, այն օրերուն ինչպէս այսօր, մօլթ, խորունկ, իրաւ բան մըն է իմ մտքի անդաստաններուն վերև:

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

